

Delpérée (UCL) en Fabrice Maerten (Soma) belichten de rol van Pholien tijdens de bezetting. Zijn begeerde juridische adviezen, bijvoorbeeld met betrekking tot de positie van de koning na de Belgische capitulatie in mei 1940, bewijzen dat de oud-minister (maar vooral succesvolle advocaat en knappe jurist) wel degelijk een zeer invloedrijk man was geworden. Ook Herman van Goethem (Universiteit Antwerpen) toont dit aan door zijn analyse van Pholiens (matigende) houding ten opzichte van de repressie. Diens belangrijke rol in de koningskwestie en zijn verhouding ten opzichte van de koninklijke familie worden belicht door Gustaaf Janssens (archivaris Koninklijk Paleis). Michel Dumoulin (UCL) biedt het verhaal van Pholiens korte premierschap. Jean-Pierre Nandrien (FUSL) schijnt licht op Pholiens tweede ministerschap van justitie (1952). Zana Aziza Etambala tenslotte gaat in op de grote interesse en bekommernis van de protagonist voor Belgisch Kongo en zijn inzet voor de (oud-)kolonie.

Al deze historici bieden de lezer, door- of langsheen de loopbaan van Pholien een boeiende synthese van ca. dertig jaar politieke geschiedenis. Toch blijft de lezer ietwat op zijn honger. Hoewel de belangrijke dossiers en gebeurtenissen waarbij Pholien betrokken was, zeer adequaat worden geanalyseerd, biedt de bundel uiteindelijk geen duidelijke evaluatie van Pholiens politieke agenda, zijn realisaties, de netwerken waarin hij functioneerde, laat staan van zijn persoonlijkheid en zijn invloed. Samen met de auteurs van het besluit moet misschien worden aangenomen dat er na het lezen van deze biografische bundel een beeld overblijft 'd'un homme désintéressé, d'un lutteur et d'un sage.' (335) Bijkomend onderzoek zal ongetwijfeld bijkomende nuances aanbrengen in dit wat rechtlijnige profiel.

Peter Heyrman

S. van den Bergh, *Verdeeld land. De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1890-1985* (Dissertatie Wageningen 2004, *Historia Agriculturae* XXXV; Groningen, Wageningen: Nederlands agronomisch instituut, 2004, 248 blz., ISBN 90 8504 004 3).

De regionale identiteit van de verschillende Nederlandse cultuurlandschappen is door ruilverkavelingen, vrijwillige kavelruil en door egalisatie, waar elk loonwerkersbedrijf patent op lijkt te hebben, in nog geen honderd jaar sterk aangetast. De voortschrijdende technische mogelijkheden maakten dat het landschap steeds ingrijpender kon worden aangepast aan de nieuwe eisen die aan het boerenbedrijf werden gesteld, of is het juist andersom. Zonder al te nostalgisch te worden is het wrang, tijdens een tocht door het behoorlijk gestripte landschap rondom Heusden, waar eigenlijk alleen de dijken en enkele wegen nog herinneren aan de oude landinrichting, de eerste percelen al weer braak te zien liggen. Ook in andere delen van Nederland, waar de grondgebonden landbouw in toenemende mate tot het verleden lijkt te gaan behoren — de discussie over de koe in de Hollandse wei is daar een uitvloeisel van — neemt het oppervlak ongebruikte grond snel toe. Als deze gronden niet meer worden onderhouden, of worden 'teruggegeven aan de natuur', verliest het Nederlandse landschap snel haar specifieke cultuurwaarden, en niet alleen door het optrekken van VINEX-lokaties. Hoewel verheffing van de boerenstand en verbetering van de bedrijfsvoering tot de uitgangspunten van de ruilverkaveling behoorden, rijst, in retrospectie, de vraag, of de vernietiging van het historisch-gegroeide cultuurlandschap opwoog tegen enkele decennia topopbrengsten.

De laatste jaren zijn enkele boeken verschenen die zich met het verschijnsel ruilverkaveling bezighouden. De goed geschreven dissertatie van de historisch geograaf Simon van den Bergh vormt de jongste aanwinst voor de boekenkast. Anders dan landschapsarchitecten als Gerrie Andela of Rik de Visser, die respectievelijk de veranderende ruilverkavelingsplannen na 1950, of de veranderende inzichten van belangrijke landschapsarchitecten beschrijven, benadert Van den Bergh het verschijnsel ruilverkaveling vanuit een lokaal perspectief. (Zie G. Andela, *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk. De heroïsche jaren van de ruilverkavelingen in Nederland* (Bussum, 2000); R. de Visser, *Een halve eeuw landschapsbouw. Het landschap van de landinrichting* (Wageningen, 1997)) Zijn studie beslaat de periode 1890 tot 1985, vanaf de oprichting van de Commissie ontginning van het Nederlands landbouwcomité tot de invoering van de moderne landinrichtingswet.

Hoewel de ruilverkaveling vanouds democratisch van opzet leek, bleek de praktijk weerbarstiger. Er overheerste toch een sturing van bovenaf. Van den Bergh geeft aan dat 'de implementatie en acceptatie' van ruilverkaveling op lokaal niveau ook heeft geleid tot aanpassingen in het bedrijfstechnisch, cultuurtechnisch en wettelijk ruilverkavelings-instrumentarium. Dit spanningsveld valt uiteen 'in verschillende soorten tegenstellingen die men ondervond en waarop men reageerde door een aanpassing van het instrumentarium', zoals de tegenstelling tussen het individuele en het collectieve belang. Ook werd onderscheid gemaakt tussen conservatieve en progressieve boeren, wat gemakshalve door de cultuurtechnische dienst werd gelijkgesteld aan oude en jonge boeren. Vanaf 1950 signaleert Van den Bergh een nieuwe tegenstelling. De boeren moeten hun inbreng delen met niet-agrarische grondbezitters: het groene ruimte-concept doet zijn intrede. Al deze veranderingen — 'de problemen deden zich voor bij de boeren (sic) in het veld' — leidden tot lokale aanpassingen in de ruilverkavelingswerken, vaak nog voordat dit in nieuwe wetgeving geformaliseerd was.

Van den Bergh heeft een strakke opbouw voor zijn dissertatie gekozen. In het eerste deel slaagt de schrijver er in om in krap veertig pagina's de agrarische en rurale ontwikkelingen tussen 1850 en 1990 te koppelen aan een beknopte geschiedenis van de ruilverkaveling. Deze nationale context biedt inbedding aan zijn bevindingen in het veel uitgebreidere tweede deel 'Lokale ervaringen.' Hierin geeft Van den Bergh aan de hand van een viertal ruilverkavelingsprojecten een chronologisch beeld van de verschuiving van de zwaartepunten binnen de lokale ruilverkavelingsproblematiek en van de doorwerking naar een nationaal niveau van aanpak. Hij merkt op dat de — toch jonge — bronnen om deze verschillende ruilverkavelingsprojecten te doen herleven, zeer wisselend van aard en kwaliteit zijn. De archiefvorming bij de Heidemij voor de Dalfser Hooislagen is goed, terwijl voor de veelvuldig onderzochte ruilverkaveling Staphorst voornamelijk secundair onderzoeksmateriaal voorhanden is. De archiefvorming van afgesloten, en zeker van ooit aangevraagde, maar nooit tot stand gekomen ruilverkavelingen, is over het algemeen slecht, maar dit ter zijde.

De ruilverkaveling Dalfser Hooilanden was een vrijwillige ruilverkaveling. Het Staphorster boerenland was voor de cultuurtechnische dienst het voorbeeld van historisch-gegroeide achterlijkheid. Door voortschrijdende erfdeling was de grond in een onwerkbare, schier oneindige hoeveelheid zeer langgerekte smalle percelen opgedeeld. In de ruilverkaveling Land van Heusden en Altena vormde uitplaatsing van boerderijen vanuit de dorpen naar de akkeren weidegronden, naast een veelheid van cultuurtechnische ingrepen, de belangrijkste verandering. Als laatste beschrijft Van den Bergh de ruilverkaveling Maarsseveense plassen, waar de stedelijke druk op het platteland het boerenbelang overstijgt.

Van den Bergh gaat gedetailleerd in op de overwegingen die tot deze ruilverkavelingen hebben geleid en op de besluitvorming die daarachter zit. In dit opzicht krijgt zijn speurtocht naar het

lokaal perspectief vorm, vanuit de gedachte dat 'het zwaartepunt van het sociaal-economisch krachtenveld dat de veranderingen van de ruilverkaveling als instrument heeft bepaald, in het landelijk gebied lag.' Hij brengt de institutionele spelers en hun belangen op het lokale niveau helder in beeld. 'De eigenschap van de ruilverkavelingsprocedure, die zijn oorsprong al in 1890 vond, maakt van de ruilverkaveling niet alleen een instrument om het platteland te veranderen. Het is ook, voor de historicus, een instrument waarmee veranderingen in de landbouw en op het platteland ... beter begrepen kunnen worden', zoals zijn slotconclusie luidt. Maar daarbij mis ik wat.

Eind vorige eeuw kreeg ik bezoek van een oudere heer die graag de perceelsnamenkaarten van de Bommelerwaard, die tijdens de bodemkartering in de jaren vijftig en zestig voor de ruilverkaveling waren samengesteld, wilde raadplegen ('als het te slecht weer is om te boren vraag je maar hoe het hier heet', werd door de Wageningse hoogleraar bodemkunde Edelman aan de karteerders opgedragen). Hij herkende de gevarieerde vormenrijkdom in percelering en de zeer tot de verbeelding sprekende veldnamen uit zijn jeugd. Hij bleek een van de initiatoren te zijn van één van de meest ingrijpende ruilverkavelingen die ooit in Nederland is uitgevoerd. Het is deze ambigue houding ten opzichte van de ruilverkaveling die ook de historische-geografische onderzoekers parten speelt. Het wordt tijd dat de veranderingsgolf in het cultuurlandschap als gevolg van ruilverkaveling en de achtergrond van de lokale actoren nog verder — ook letterlijk — in kaart wordt gebracht. Hoewel het onderzoek van Simon van den Bergh niet tot op het beslissingsniveau van de individuele boeren afdaalt — het overleg aan de keukentafel wordt node gemist — levert zijn studie voor het noodzakelijk onderzoek naar dat lokaal perspectief, bij voorbeeld in de vorm van *oral history*, een uitstekende context. Alleen de afbeeldingen hadden iets meer zorg mogen krijgen.

Chris de Bont

L. van Rompaey, *Strijd voor waardering. Het COV van 1892 tot 1983* (Antwerpen, Apeldoorn: Garant, 2003, 423 blz., €32,-, ISBN 90 441 1469 7).

Het (algemeen) Christelijk Onderwijzersverbond (COV) is de grootste en oudste onderwijzersvakbond in België. Toen die vakvereniging haar eeuwfeest in 1993 voorbereidde, gaf ze geen jubelboek over de eigen geschiedenis uit. In plaats daarvan steunde het COV een historische studie naar de evolutie van het statuut en het aanzien van onderwijzers en onderwijzeressen. In *Geen trede meer om op te staan* (Pelckmans, 1993) gaven twee hoogleraren uit Leuven (Maurits de Vroede en Marc Depaepe) en één uit Gent (Frank Simon) aan hoe de onderwijzende populatie was geëvolueerd, hoe de verschillende vakverenigingen zich onderling verhiielden, hoe hoog het relatieve inkomen van onderwijzers was en welke opleidingen en kwalificaties er bestonden. De samenwerking aan het boek beviel beide partijen, vakbonds-mensen en onderzoekers. Tussen 1994 en 1999 nam het COV daarom drie deeltijdse wetenschappelijke medewerkers in dienst, die onder leiding van De Vroede, Depaepe en Simon een studie maakten over het alledaags handelen van onderwijzers. Marc Depaepe schreef op basis van dat werk *Orde in vooruitgang. Alledaags handelen in de Belgische lagere school (1880-1970)* (Universitaire pers Leuven, 1999). De studie werd in het Engels vertaald en internationaal erg gunstig onthaald. Zowel de auteurs als de opdrachtgever konden trots zijn op hun samenwerking. Maar er was na al die jaren nog steeds geen geschiedenis van het COV zelf geschreven.

Lies van Rompaey, een historica met *roots* in de Leuvense pedagogische historiografie, trad daarop in dienstverband bij het COV. Zij zou zo'n boek schrijven. Dat was precies op tijd af